

OPPONENSI JELENTÉS

Demeter Gábor Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei) című MTA doktori értekezéséről

Téma- és tudományterület

Nem egy megszokott modellt követő MTA doktori értekezésről kell az opponensnek véleményt mondani. A beadott munka két kötetből áll: egyrészt foglalkozik a 18. századdal, majd ezt követően a 19-20. század fordulójának évtizedei kerülnek terítékre, ugyanakkor még egy 2010-ig szóló kitekintést is tartalmaz az elemzés. Mindezt teszi a jelölt a kinyomtatott változat szerint összesen 795 oldalon. Címéből is következően egy tudományos divatkérdést céloz meg. Viszonylag gyorsan terjedő irányzat a regionális gazdasági fejlődés kérdésköre, amit sok külföldi és hazai tanulmány és kötet világosan jelez. A kérdéskör igazi interdiszciplináris aranybánya, hiszen a történetírás, a térgazdaságtan, az ökonometria, a földrajz, az etnográfia, a közgazdaságtan stb. felfogását, témáit is érinti, vagyis joggal várható, hogy aki relatíve jól átlátja ezeket a tudományágakat, s főleg annak matematikai-statisztikai módszereit, annak van lehetősége újat mondani.

A címben jelzett kvantitatív történetírás Magyarországon nem most kezdődött: hajdan Katus László és Perjés Géza 1970-es évekbeli munkáival indult, aztán az 1980-as években Bácskai Vera és Nagy Lajos, Tóth Tibor stb. jeles alkotásaival látványosan felgyorsult, s úgy tűnik, hogy az informatikai technikai take-off, a könnyen elérhető és modern számítógépek és szoftverek révén 2000 után új lendületre kapott. Nemzetközi és hazai szinten a kvantitatív történetírásnak látványos eredményei vannak, elég csak a Nobel díjat kapott amerikai Robert Fogelre gondolni, avagy Magyarországon Nemes Nagy József, Beluszky Pál, Benda Gyula, Scott M. Eddie, Danyi Dezső, Dávid Zoltán, Nagy Mariann, Faragó Tamás, Miskolczy Ambrus, Péntes János, Trócsányi Zsolt, Gyémánt László munkáit megemlíteni. E módszer esetében érdemes a hasonlóságot kiemelni: mégpedig a hosszú távú folyamatok vizsgálatát, hiszen a módszer előnyei talán ott domborodnak ki leginkább. A jelölt önmaga vagy társszerzőkkel az utóbbi évtizedben hatalmas mennyiségű kisebb-nagyobb tanulmányt, könyvet és egyéb szakmai anyagot készített már a különböző időszakokra vonatkoztatva a területi egyenlőtlenségek témakörében (lásd: MTMT), vagyis de mindenképpen érdemes volt ezt egy nagyobb, hosszú távú rendszerbe foglalni, ami a 18. század elejétől 1910-ig szól.

Célok, források, módszerek, szerkezet

A jelölt célkitűzése világos. Az eddigi történetírás (Wellman Imre, Kosáry Domokos, Ember Győző, Vörös Károly, Benda Kálmán stb.) viszonylag sokat mondott már a vizsgált időszakok magyarországi jellegzetességeiről, folyamatairól, lokális vagy megyei szintű változásairól, a gazdaságpolitikáról, Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belüli helyéről, a gazdasági fejlődésről, városokról stb., de a többszáz éves változások, s főleg a regionális változások ritkábban szerepeltek a kutatási témák között. Nagyon sok szakértő kolléga foglalkozott a dolgozathoz képest kisebb intervallumokkal, résztémákkal. Éppen ezért jónak gondolom azt az

elképzelést, hogy egy, az eddigiek során ritkán alkalmazott módszerrel készült elemzés sokat segíthet a kérdéskör megítélésében, hiszen egy kvantitatív vizsgálat azért is jó lehet a történettudomány számára, mert egyrészt az addigi állítások kontrollját adhatja, másrészt pedig az egyes periférikus területek lehatárolása máig szóló következményekkel járhatott, s így az eredményeket akár a mai döntéshozók is figyelembe vehetik (lásd: területi tervezés, fejlesztési stratégiák stb.). Természetesen azokban az országokban, ahol a történeti tér az idők során nem sokat változott, nem szabdalták szét az országot hódítások, csonkítások, ott sokkal egyszerűbb lehet egy ilyen vizsgálat. Kiemelendő a szerző azon törekvése, hogy a modern kvantitatív módszertan lehetőségeit kihasználva, eddig kevésbé vizsgált hosszú távú átalakulási, regionális fejlettségbeli különbségekre próbált meg válaszokat keresni.

Ehhez persze a szerzőnek forrásokra volt szüksége, mégpedig olyanokra, amelyekkel az ország területének nagy része legalább valamilyen szempontból vizsgálható. Közismert, hogy ilyen típusú, homogén adatszerű források főleg a 20. század előtti korszakokra alig állnak rendelkezésre. Az értekezés első kötetének az időszaka a veszélyesebb, hiszen a 18. századi adatok elég esetlegesek, nagyban különböznek a 19-20. század fordulóján a már működő statisztikai hivatal adatgyűjtéseitől. A szerző a forrásokat bemutatva felhívta a figyelmet ezek hasznosíthatóságára, ugyanakkor azok korlátozottságára. Nyilván nem volt szükséges a 18. századi forrásokat a maguk részletességében egyenként bemutatni, hiszen ezt a hazai történetírás több mint 100 év alatt már megtette, ráadásul az adatsorok egy része interneten el is érhető. Mindemellett a szerző 21 különböző – bár egymással sokszor összefüggésben lévő – kutatási kérdést fogalmazott meg, amelyekre kvantitatív módszerrel történő elemzéssel kívánt válaszolni. Köztük vannak olyanok, amelyekre persze előre is lehetett sejteni vagy tudni a választ, de a tudományos módszerrel történő bizonyítás mindenképpen fontos elem az értelmezés vagy a hasznosítás szempontjából. Ugyanakkor olyanok is találhatók köztük, amelyekre nem biztos, hogy az adatsorok alkalmas válaszokat tudnak adni (pl. gazdaságpolitika hatásai stb.). Elfogadható a szerzőnek az előnyökre utaló gondolata: ilyen például az országos kitekintés lehetősége, a térképezés és a vizualizáció jelentősége, a szemléletváltás, amit a többdimenziós megközelítés adhat, a differenciák vizsgálata stb.

Maga az értekezés az 1720-as, az 1780-as évek, az 1880-as és az 1910-es időmetszeteket vizsgálja, hasonló módszerekkel településsoros adatok elemzésén keresztül. Ezt egészítik ki a Perjés Géza 1728-as adatokra vonatkozó eredményei, az 1750. évi erdélyi összeírás, valamint az 1910 utáni időkre szóló vázlatos áttekintés egészen 2010-ig. Nyilván ebből már adódik az opponens egyik problémája is, hogy a nagyon eltérő adatai (például adóösszeírás kontra népszámlálás) mennyiben összehasonlíthatóak? A szerző ökonometria tudása szerencsére ezen sokat javít, hiszen olyan módszerekkel is vizsgálja az adatsorait, amelyek e problémák egy részét legalább részlegesen eltüntetik.

Ugyanakkor két szempontra mindenképpen utalnom kell, amit a lokális vagy regionális szintű gazdaságtörténetírás már eddig is feltett és tudatosított. Az egyik az adat tartalma, „kiterjedése”. Ez főleg az 1720-as országos összeírás, s az abból levonható agrárgazdasági következmények esetében lesz jelentős, hiszen a conscriptio főleg az adózó telkes jobbágyságot tartalmazza, a szegény nemeseket legalább elvétve, a zselléreket alig. De még nagyobb baj, hogy nem érinti az egyéb gazdasági lehetőségeket, semmit nem mond a lakosság megélhetésében hatalmas

szerepet játszó erdőéletről és a halászatról, az allódiumenteken folyó majorsági gazdálkodásról, vagyis a mezőgazdaságnak csak egy kis szeletét érinti, főleg a szántóföldi hasznosíthatóságot. Érzekelte ezt a szerző is, hiszen 35-39. oldal között táblázatos formában több oldalon közölte a források fogyatékosait. A kérdés magától adódik: van lehetőség egy ilyen korlátos adathalmazból a magyarországi gazdaságra, a társadalmi jövedelmekre és vagyoni állapotra, s azok területi egyenlőtlenségeire érdemi következtetéseket levonni?

A másik nehézség az időmetszetek távolságára utal. A mintegy 60-70 év különbség az 1720-as és az 1780-as évek adatsorai között igen nagy. Ez nem baj akkor, ha különbségeket akar az ember érzékeltetni, csak az a baj, hogy közben Magyarországon megváltoztak a társadalmi és gazdasági működési feltételek, lehetőségek. Olyan változások mentek végbe, mint például több millió ember betelepülése a Kárpát-medencébe, a közép- és nagybirtokokon meginduló majorsági termelés, a külkereskedelem élénkítése, a belső és külső árak emelkedése és a 18. századi háborús konjunktúrák hatásai, a lassan megindult városiasodás stb. A széles értelemben vett magyar agrárium az 1780-as években már messze nem olyan volt, mint amilyen a Rákóczi-szabadságharc után, s ezt az eddigi szakirodalom, nem utolsósorban uradalomtörténeti elemzések elég világosan megerősítik. A szerző is érzekelte ezt, hiszen a kötetekben sokszor fordul elő a lokális vizsgálatok szükségességére vonatkozó megjegyzés.

Az 1880 és 1910 közti időmetszet már nem akkora a probléma, hiszen az már egy megindult modernizációs folyamat és a címben is jelzett polgárosodás időszakának két metszete. Újra előjön viszont a nehézkes összevetés, amikor az 1910/30 és 2010 közti kitekintésről van szó. Érdemes csak abba belegondolni, hogy a száz év alatt (történelmi vérmérséklettől függően) volt Magyarországon 10-11 politikai rendszerváltás, két világháború, egy nagy gazdasági válság, tervgazdasági rendszer, s érdemes arra is gondolni, hogy a magyar területi egyenlőtlenségeket sokszor külső tényezők okozták.

Néhány szó a módszerekről. A szerző által alkalmazott földrajzi és matematikai-statisztikai módszerek széles köre – bár csaknem 40 éves közgazdasági egyetemi pályafutás után sem vagyok abban a helyzetben, hogy azok mélységeiről mindegyik esetben bátran nyilatkozzak – a kitűzött célokhoz adekvát választásnak tűnnek. A leggyakrabban alkalmazott korreláció- és klaszteranalízis közismert és sok tudományban régóta alkalmazott módszer, a hazai történettudományban is negyvenéves múltja van. Azonban számos olyan ökonometriai módszert is alkalmaz a szerző, amely a szakirodalomban eddig ritkán fordult elő, s ez komoly novumnak számít a dolgozat megítélése szempontjából. Ilyennek tekinthető például a SEM-módszer, a kompozit indikátor előállítás, regresszió-analízis, diszkriminancia-analízis, overlay-módszer, az adatsorok értékeléséhez SPSS és ArcGIS szoftverek használata stb. A történeti értelmezés szempontjából fontos, hogy kvalitatív kutatást is végzett a szerző, főleg a kulturális alapinfrastruktúra fejlettségét vizsgálva. Szintén fontos, hogy a történelmi megismerés, az összehasonlítás fontos módszerét adja a térképészeti alkalmazás: a dolgozatban többszáz kartogram szerepel, amelyek segítségével a statisztikai számítások eredményei láthatóvá válnak. Ezek segítenek az olvasónak a különbségek vagy azonosságok, hasonlóságok értelmezésében. Mivel alapvetően a regionális területi eltérések bemutatásáról van szó, ez igen fontos adalék a kérdés megítéléséhez. Szintén érdemi következtetésekre ad lehetőséget az időmetszetek közötti változások érzékeltetése, ez esetben regionális gazdasági és kulturális

változásokról is szó van, nem is beszélve a régóta vitatémaként szolgáló nemzetiségi területek fejlettségének témájáról, avagy éppen Trianon gazdasági hatásairól.

A dolgozat szerkezeti rendszere a háromszázéves áttekintés során természetesen kronológiai jellegű, de a metszetek egyben strukturális leírásra is alkalmat adnak. Az első kötet az elméleti bevezetővel, nemzetközi szakirodalmi kitekintéssel, módszerbemutatóval, témaindoklással, kutatási kérdésekkel foglalkozik, majd jönnek azok a részek, amelyek az 1720-as és az 1780-as évekre vonatkozó számításokat mutatják be, közbe ékelve az 1728-as tapasztalatokat és Erdély 1750-es helyzetének értelmezését. Fontos, hogy nemcsak saját, hanem mások addigi feldolgozásainak eredményei is megjelennek a dolgozatban, így például a Perjés-féle gondolatok. A kötet végén a szerző összegezte a 18. századra vonatkozó eredményeit. A második kötetben az 1880–1910 közti változások kerülnek terítékre. Fontos kiemelni, s ez az eltérő évszázadok összevetését is lehetővé teszi, hogy hasonló módszerű elemzések, futtatások készültek azzal a többlettel, amit a 19. század végi és a 20. század eleji népszámlálások és egyéb statisztikák még megengednek. Úgy is fogalmazhatok, hogy a második kötetben már kisebbek az adatok milyenségéből és tartalmából való veszteségek, így relevánsabb vizsgálatokra és eredményekre juthatott a szerző. A századforduló körül elemzéshez jól illeszkedik az 1930-as állapot vizsgálata, valamint a kitekintés a hazai és a közép-európai viszonyokra, egészen a 2010-es évekig. A második kötet végi összegzés kicsit rövidre sikerült, de nagyjából összefoglalja az addig írtak fontosabb vonásait. Úgy vélem, ez a felépítés megfelelő keretet ad a részletes elemzésnek. Az egyes fejezetek nagyjából arányosak. Hiányolni lehet, hogy néhol vannak részösszegzések az egyes fejezetek végén, máshol nincsenek, jó lett volna ezt egységesíteni.

A dolgozat stílusa megfelel a szaktudományos elvárásoknak. Ökonometriai tudás nélküli átlagos embereknek az elvégzett vizsgálatok beltartalma nem érthető, de a kartogramok, az eredmények vizualizációja és az összegzések megoldják ezt a problémát, vagyis a munka eredményei sokak számára hasznosítható. Néhol a szerző nagyon leragad egy-két problémánál, sokszor előjönnek hasonló jellegű eszmefuttatások, főleg a nemzetiségi területi és fejlettségi tématerület tűnik kicsit túlmagyarázottnak. Összehasonlításai, más területekkel való hasonlósági leírásai általában jók, de néha nem túl releváns példák is bekerültek a műbe, mint például a második kötetben a bolgár mezőgazdaságról mondottak. Alapvetően gazdag a szakirodalom, bár nagyon hiányolom az uradalomtörténeti munkák eredményeinek pro vagy kontra bevonását, hiszen a fejlettség és a termelékenység értelmezése enélkül nagyon esetlegesnek tűnik, de kétségtelen, hogy az elérhető statisztikai források és szakirodalmi munkák felhasználása magas szintű. Néha azonban – régi szakirodalom alapján – túl leegyszerűsíti a szerző gazdasági szituációkat, így például a második kötet kapcsán a 19. század vége, 20. század eleje, az agrárválság utáni időszak az opponens szerint a hazai agrárnagyüzemek megújuló és modernizációs korszakaként fogható föl, szemben a dolgozat szövegével.

Tudományos eredmények

Nem kívánok részletesen kitérni a szerző minden egyes elvégzett vizsgálatára, azok minden eredményére, helyette inkább csak a jelentősebb, szakmai újdonságokat is mutató megállapításokat említem meg. Ilyenből jó sok van.

A kutatás egyik jelenős eredménye annak módszertanából következik: a szerző szakított a szűken értelmezett fejlődés/fejlettség fogalom (pl. GDP) megközelítéssel, s helyette a nyugati kutatásokban jobban megjelenő multidiszciplináris vizsgálatot végzett. A sokszempontú vizsgálat ma már természetes, hiszen az egyoldalú, egytényezős elemzések és magyarázatok korszaka már fél évszázada is elmaradott volt, sajnos azonban ez a napi köztudatban még nem csapódott le. Az elvégzett vizsgálatok területileg az akkori Magyarország nagy részét lefedték. Mivel hasonló szempontú vizsgálatokat végzett az időmetszeteket illetően, így lehetősége volt különbségeket megállapítani az egyes korszakokra.

Térségi szinten bizonyította, hogy a vizsgált változók alapján a török által korábban megszállt alföldi régió 1720 körül nem volt fejletlen. Ez némileg ellentmond a történetírás korábbi elképzeléseinek, amelyek általában nem országméretű, hanem lokálisabb vizsgálatok voltak. Ettől persze egyes helyi szinten nagy lehetett a pusztulás mértéke. Bizonyította a szerző azt is, hogy a nemesek aránya összefüggést mutatott a fejlettség mértékével. Vizsgálata megerősítette, hogy a zsellérség abundanciája és a depriváció közé nem lehet egyenlőségjelet tenni sem 1720-ban, sem 1786-ban. Perjés eredményeit újragondolva és elemezve megerősítette azt, hogy a 18. század első felében a szőlőtelepítés a prosperálás jele is volt (persze tudjuk, hogy ez a későbbiekben egészen a filoxéra-járványig így lesz).

Az 1750-es Erdélyre vonatkozó összeírás elemzése rámutatott arra, hogy az osztrák kormányzás alatt álló ország részben igen nagyok voltak a regionális fejlettségbeli különbségek. A legtöbb fejletlen település Dél-Erdélyben (Hunyad) található, ezzel szemben fejletlenek északon szinte nem is voltak. Fontos, hogy itt már a városok magyarázó tényezőnek jelentkeznek: gondoljunk csak az erdélyi szász városokra, amelyek már ekkor kiemelkedtek környezetükből. A szerző rámutatott arra, hogy Erdélyben – s ez nyilván természetföldrajzi adottságok is erősen motiválták, bár ez kevésbé kerül elő – az állattartásnak nagyon nagy súlya volt a megélhetésben, amihez hozzáteszem, hogy a hegyvidéken nem nagyon lehet szántóvető tevékenységet folytatni, ezért keresni sem nagyon kell.

Az 1780-as évek más típusú összeírásainak (népszámlálás, kancelláriai összesítés) elemzései újabb szempontok beemelését tették lehetővé. A kompozit fejlettségi mintázat alapján számos területi egységet különített el a szerző. Megállapította, hogy a Bihar-Bereg-Abaúj-Zemplén tengely menti térség nagyrészt fejletlen zónát alkotott, hasonlóan néhány északi hegyvidéki megyéhez, vagy éppen Zalához és Baranyához. Az allódiumok gabonahozama nem volt lényegesen jobb a paraszti árutermelésnél egy holdra vetítve. Ugyanakkor kimutatta, hogy a fejlett területeken a nemesség nagyobb mértékben volt jelen, s a polgárok aránya is koncentráltabban jelentkezik az ilyen vidékeken. Érdemi megállapításokat tett arra vonatkozóan, hogy a kulturális infrastruktúra magasabb szintje is a jobb minőségű földekkel bíró vidékeken valósult meg. Nemzetiségi, felekezeti szempontokat vizsgálva állapította meg, hogy átlag feletti aggregált fejlettséget mutattak a németek, a magyarok és rácok, szemben például a szlovák és vend népe sséggel. Az opponens a természetföldrajzi adottságok gazdálkodást meghatározó volta kapcsán sokkal erősebb elemzést várt volna, hiszen lokális vizsgálatokból tudjuk, hogy a gazdálkodást, s annak formáit sokszor nem az egyéni döntés határozta meg, hanem a föld adottsága. Érdemes talán arra utalni, hogy egy olyan országban, ahol a 18. század végén a terület harmada-negyede évente egyszer-kétszer árvízjárta vidékké

vált, milyen valóságos döntési kompetenciákkal rendelkezhetett a földesúr vagy az úrbéres... A szerző az adottságokra vonatkozóan is végzett elemzést, s a településszintű vizsgálatok során megállapította, hogy „...az egy holdra és egy főre jutó földjövedelem, illetve a sík területek aránya között erős az összefüggés” (359. old.), ugyanakkor előre jelezte azt is, hogy az 1786-os földosztályoknak nem volt köze az 1910-es kataszteri földjövedelem nagyságához.

A második időmetszet (1880-1910) hasonló jellegű vizsgálatokat tett lehetővé, bár itt kétségtelenül sokkal bővebb volt a forráshalmaz. A szerző az agráriumot vizsgálva megállapította, hogy az egy holdra jutó agrárjövedelem átlaga alig nőtt ebben az időszakban, ugyanakkor az egy főre vetített érték egyenesen csökkent, miként az egy lakosra jutó hasznos terület is (abszolút növekedése ellenére is). Nincs kétségünk, hogy az adatokból ez következik, ám azt mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy az adatok semmit nem mondanak a kettős vagy hármas foglalkozású parasztságról, vagyis a nyáron földet művelő, télen esetleg iparban dolgozóról, a városi emberek mezőgazdasági – kertészeti tevékenységéről, a családi gazdaságok belső munkamegosztásából fakadó előnyökről, a városi piacmelletti jövedelmi előnyeiről stb., vagyis ebből még az agrárium egészére aligha lehet következtetni – ezzel a sajátossággal jómagam is találkoztam nagyon sok esetben. Az várható volt, hogy a birtokszerkezet és a termelékenység a nagyobb településeken lesz jobb, itt a városkutatók örülhetnek, hiszen az urbanizáció pozitív hatásait láthatják bizonyítva, aminek persze volt visszafelé szóló hatása is a városok körüli falvakra.

Fontos kapcsolatokat sikerült a szerzőnek kimutatni a kulturális vonások és a fejlettség között. Régi igazságról van szó: az alfabetizáció foka komoly összefüggést mutatott 1880-ban az egy holdra jutó jövedelemmel, vagyis joggal állapította meg Demeter Gábor, hogy az iskolázottság ekkor a termékeny földekkel rendelkezők – egyenlőtlenségeket fokozó – kiváltsága volt, s ez a szerző szerint 1910-re sem változott lényegesen. A települési egyenlőtlenségek 1880–1910 között csökkentek, de fontos megállapítás az is, hogy nem minden indikátor mutatott csökkenő egyenlőtlenségek, így például a Felvidék gócszerű fejlettségi állapota éles ellentétet mutatott az Alföld sokkal homogénebb rendszeréhez képest. Az anyanyelvi és felekezeti arányok közötti korrelációs vizsgálatok visszatérő megállapítása a szerzőnek a nemzetiségek karakteresedése, az identitás homogenizálódása. A szegény szegény maradt: a vizsgálat szerint a periferikus térségek mintázata 1880-ban és 1910-ben egybeesett a szlovákok, ruszinok, románok uralta régiókkal, szemben például a szerbek és a németek fejlett területeken való koncentrációjával.

Érdekes megállapítása a szerzőnek a vasút fejlettségbeli hatásmechanizmusa. A jelölt arra mutat rá, hogy a vasutak az 1850-es évek utáni megjelenése főleg olyan területekhez köthető, amelyek már a 18. század végén is prosperáltak, így a vasút ezek számára ugyan további fejlődést generált, de nem volt okozója a fejlettségnek. Ez ügyben Fogelre és Williamson tételére is hivatkozik. Elfogadom, hogy az adatokból ez látszik, de a történeti valóság miatt hozzá kell tenni, hogy a vasutak nagy részét a 19. század utolsó két évtizedében építették, s ekkor már nagyon sok esetben nem középkori utakhoz illeszkedett a nyomvonal, hanem addigra már működő gazdasági egységek (uradalmi központok, majorok, ipari telephelyek stb.) összekötésére, s ez még a nagyvasutak melletti mintegy 3000 km hosszú keskenynyomközű vasutak esetében is világosan látszik. S azt is tudjuk, hogyha egy addig jelentősebb település

(pl. Somogyban a nagyobb népességgel bíró Nagyatád, Nagybajom stb.) kimaradt a vasútépítésből, ott hosszú távú, akár máig szóló negatív hatások jelentkeztek.

A szerző össztelepülési vizsgálatából az derül ki, hogy 1910-ben az ipar a hátszagra kedvező hatását kifejteni még nem tudta, s ezt azzal indokolja, hogy a jól érzékelhető munkaerő- és nyersanyagáramlás önmagában nem tekinthető pozitív hatásnak. Nincs kétségem, hogy az adatokból ez tükröződik, ugyanakkor saját és mások városokra és városkörnyéki településekre vonatkozó kutatásai ezt nem így dokumentálják. Ennek egyik legfontosabb oka a városi ipar és a sokszor hozzá kapcsolódó bányászat sokszínűsége. Pécs ellátása kapcsán például óriási hatása volt annak, hogy a DGT által a szénbányászat a városban és a mellette lévő falvakban megindult: a várostól 20-30 km-es körzetben minden falunak lett piaca, hiszen plusz 4000 embert kellett ellátni. Hasonló esetek bőven felhozhatók.

Biztos, hogy sokan fogják használni a szakmában a kompozit mutató előállításával megrajzolt fejlettségi szintek adott pillanatban érvényes állapotterképét („Kárpátalja, Zala, Nyitra és Trencsén egyes részei...Dél-Bihar és a Somogy-Tolna-Baranya határvidék, Szabolcs, az Ózd-Salgótarján közti, négy megye határolta vidék, Dél-Heves-Tápióság, a Cserehát permanensen kullogóknak bizonyultak”, 1780 és 1910 között maradt le mai Közép- és Kelet-Szlovákia, de voltak olyan térségek is, amelyek 1920 után váltak fejletlenné, de nem mind a trianoni határhúzás miatt.) Nem véletlen a szerzőnek az a megállapítása, miszerint a mai magyarországi perifériáknak a gyökerei az 1910 előtti korszakban alakultak ki. Demeter Gábor ilyen, s hasonló megállapításai egyben üzenetértékűek is a mai hazai fejlesztési szakpolitikák számára, s ez még akkor is fontos, ha pontosan tudjuk, hogy a politikai döntések nem mindig tudományos érvek mentén születnek.

Végül emeljük ki a jóléti tényezők hosszú távú változásaira vonatkozó megállapításokat. A téziszfüzetbe is bekerült diagram világosan mutatja, hogy a természeti, társadalmi és gazdasági tényezők milyen súllyal szerepelnek a fejlettségben az 1780–1910 közötti időszakban. Úgy véli, hogy 1780 felé még alapvetően a természeti tényezők, azon belül a talajminőség szerepe volt fontos, de aztán a későbbiekben ennek jelentősége csökkent, ugyanakkor az etnikai hovatartozás 1780 felé még a második, de polgárosodás időszakában már az első helyre került. A gondolat bizonyítása még visszavan, de kétségtelenül új feladatot jelezhet a szakmai gondolkodók számára.

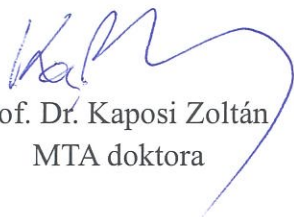
Összegzés

Egészében véve az opponensi megítélés egyértelműen pozitív. Demeter Gábor beadott dolgozata kérdésfelvetésében kétségtelenül újszerű. A különböző időmetszetekben végzett országos kiterjedésű elemzés nagyon ritka. Módszertani sokoldalúsággal, nagy szakmai tudás birtokában biztos kézzel kezelt matematikai-statisztikai elemzésekkel vizsgálta kérdéseit. A választott módszerek megfelelőek a kérdések megválaszolásához. Megállapításai révén az eddigi szakmai tudás a regionális fejlettségről és a területi egyenlőtlenségekről egyértelműen gazdagodott. Tézisei világosak, s ha nem is esnek mindig egybe az opponens ismereteivel, avagy az eddigi történeti szakirodalmi megállapításokkal, kétségkívül gondolatébresztőek, inspiratívok. A dolgozat fontos új összefüggéseket feltáró, a tárgyalt problematika elmélyült megismerését segítő tudományos mű. Számos megállapítása a továbbiakban szakmai

referenciapontnak is tekinthető. A bírálatomban megfogalmazott észrevételek nem sokat vonnak le a szerző érdemeiből, s legfeljebb csak árnyalják az értekezés megállapításait. A jelölt is érzékelte, hogy vannak még az elemzés bővítésére lehetőségek (például az 1828-as országos összeírás adatsorai, az 1786-os kancelláriai összeírás stb.), amellyel még biztosabb lábakra állhat erről a problémáról szóló történeti szaktudás.

Demeter Gábor értekezését az elért eredményei alapján nyilvános védelemre javaslom, s támogatom a cím odaítélését.

Pécs, 2025. január 23.

Prof. Dr. Kaposi Zoltán
MTA doktora